Zmeny národnopolitických a estetických paradigiem v slovenskej literatúre 19. storočia. Budapešť – Turč. Sv. Martin – Praha

RÓBERT KISS SZEMÁN

Katedra slovanskej filológie, Filozofická fakulta Univerzity Lóranda Eötvösa, Budapešť (Maďarsko)

O národnostnej politike a o zmene estetických kritérií, ktoré s ňou súvisia, môžeme hovoriť od začiatku 19. storočia, kedy začali slovenskí vzdelanci sústavne rozmýšľať o existencii a identite moderného slovenského národa. Odvtedy slovenskú národnostnú politiku a s ňou súvisiace dejiny vzdelávania a literatúry vymedzuje rad postupných, ale čoraz rozhodnejších zmien: slovenské národné hnutie a literatúra hľadali vlastnú identitu v čase dominancie maďarskej, nemeckej, českej a ruskej politiky a kultúry. Tento proces sa ťažko opisuje jednoduchými formuláciami, pretože slovenská spoločnosť v 19. storočí už bola dosť diferencovaná aj v oblasti kultúrnej tvorby: v druhej polovici storočia v závislosti od toho, či išlo o inteligenciu, remeselníkov alebo roľníkov sa v odlišnej miere a v odlišnej kvalite vytvárali kultúrne hodnoty. Slovenských tvorcov ovplyvnilo aj to, s akými národnostnými skupinami sa stretávali v mieste bydliska a ako vnímali prednosti rôznych slovenských a iných kultúrnych centier. Presné zmapovanie tejto problematiky by si vyžadovalo samostatnú publikáciu, v príspevku chceme sledovať iba niektoré, z pohľadu slovenskej politiky a kultúrneho vývoja dôležité centrá, a to Budapešť, Turčiansky sv. Martin a Prahu.

Ak si na vykreslenie slovenskej kultúrnej orientácie zvolíme jeden pozorovací bod zo začiatku 19. storočia a jeden zo začiatku 20. storočia, tak si všimneme zjavnú zmenu. Slovenský kultúrny život sa postupne vymanil z priestoru maďarskej súradnicovej sústavy. Jeden z prvých krokov v tomto smere podnikol Ján Kollár, ktorý oživením myšlienky slovanskej literárnej vzájomnosti vytvoril takú – predbežne imaginárnu – slovanskú jazykovú a literárnu spoločnosť, ktorá malým stredoeurópskym slovanským národom ponúkla možnosť, aby sa vo virtuálnom význame (v rámci literatúry a jazyka) vymanili z nepriaznivého politicko-štátneho rámca, ktorý vznikol na začiatku 19. storočia a nezabezpečoval im ani základné podmienky formovania moderného národa. Myšlienka slovanskej literárnej vzájomnosti preniesla najdôležitejšie znaky moderného národa (používanie národného jazyka na všetkých úrovniach spoločnosti, národná štátnosť ako rámec, ktorý zabezpečuje zriadenie národných vedeckých a kultúrnych inštitúcií, vzdelávanie v materinskom jazyku) na imaginárny slovanský národ.[1] Podľa Kollára k slovanskému národu patrili štyri slovanské kmene hovoriace štyrmi nárečiami: ruským, poľským, československým a ilýrskym (južnoslovanským). Zmyslom takto vytvoreného slovanského národa v literárnom a jazykovom význame bolo, že s výnimkou Rusov ani jeden z nich nedisponoval vyššie spomenutými znakmi moderného národa.

Imaginárny myšlienkový systém slovanskej vzájomnosti sa vážne narušil už v 30-tych rokoch 19. storočia, kedy nová generácia slovenských vzdelancov formujúca sa okolo Ľudovíta Štúra, zavrhla s koncepciou slovanského národa aj myšlienku spoločného

[1] Kollár, Johann: Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Pest, gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften, 1837. Do nemčiny to preložil sám Kollár na základe českého textu, ktorý sa objavil rok predtým v Hronke. Príbeh vydania tohto textu spracoval Miloš Weingart v úvode diela: Jan Kollár: Rozpravy o slovanské vzájemnosti. Praha, Nákladem Slovanského ústavu. V komisi Fy. Orbis, Tiskem Státní tiskárny, 1929, s. III-LIII.

československého spisovného jazyka. V roku 1843 vznikol nový, nadkonfesionálny slovenský spisovný jazyk.[2] Slováci si zvolil stratégiu národného sebaurčenia, ktorá bola plná úskalí, ale dlhodobo výhodná: súbežne so vznikom jazyka sa vykryštalizoval aj politický program národnej samostatnosti, ktorý narážal na podobné maďarské úsilia, preto sa počas revolúcie 1848 v Uhorsku ocitli slovenskí a maďarskí vlastenci v nepriateľských táboroch.[3] Po porážke revolúcie len krátke obdobie žila nádej, že by sa z vôle Viedne slovenská národná samostatnosť mohla uskutočniť aspoň na základnej úrovni. V 50-tych rokoch 19. storočia Ľudovít Štúr, politický predstaviteľ národného občianskeho radikalizmu, prežil posledné roky svojho života pod policajným dozorom. Ján Kollár si však mohol vychutnávať plody svojej lojality v blízkosti viedenského cisárskeho dvora až do svojej smrti v roku 1852. V skutočnosti sa Kollár nielenže izoloval od vlastného národa, ale sa dostal do roztržky s inými slovenskými vlastencami. Stúpenci národnej separácie, ktorí sa pred revolúciou vzdialili od myšlienky slovanskej vzájomnosti a od koncepcie československého spisovného jazyka, sa takisto ocitli v slepej uličke ako Ján Kollár, ktorý dúfal, že ponaučenie z revolúcie privedie Slovákov ku československému spisovnému jazyku a do spoločného, teplého hniezda. Medzi kollárovou a štúrovou koncepciou slovenského národa a kultúry vznikla zákopová vojna, ktorú nakoniec vyhrala mladá generácia romantických básnikov: konečné víťazstvo štúrovskej koncepcie prinieslo dlhotrvajúce obdobie postromantizmu, počas ktorého rad romantických básnikov a spisovateľov uverejnil svoje diela v novom spisovnom jazyku (napr. Ján Botto), v šľapajach Jána Kollára však nepokračoval ani jeden významný tvorca.

V období Bachovho absolutizmu oslabená možnosť presadzovať záujmy maďarského národa umožnila Slovákom silnejšie prezentovať vlastné národné záujmy. V Memorande národa slovenského obsiahli svoje úsilie o vyčlenenie sa a osamostatnenie v rámci Uhorska, zriadili si tri slovenské gymnáziá a založili kultúrnu inštitúciu Maticu slovenskú. V ovzduší rakúsko-uhorského a uhorsko-chorvátskeho vyrovnania sa objavil v slovenskom národnom hnutí smer, ktorý v protiklade k politickým stúpencom Memoranda ponímal potrebu spolužitia s Maďarmi ako nevyhnutnosť. V protiklade k starej národnej koncepcii dostal pomenovanie Nová škola a vo výraznej miere sa opieral o budapeštiansku podnikateľskú vrstvu so silným hospodárskym a politickým vplyvom. Stúpenci Novej školy žili čulým spolkovým životom, boli schopní vydávať nielen časopisy, ale tiež financovať niekoľkokrát do týždňa vychádzajúce noviny,[4] v ktorých programovo pestovali pozitívny vzťah k maďarskej kultúre. Nie je náhodné, že Ján Palárik vzhľadom na slovenské pomery mohol svoju dramatickú tvorbu venovať mestskému publiku.

V protiklade k peštianskemu a potom budapeštianskemu centru sa stúpenci Memoranda snažili koncentrovať intelektuálnu a politickú silu národa v Turč. sv. Martine. Aj oni vydávali politické noviny, literárne časopisy a pod. Turčianskosvätomartinské centrum sa programovo orientovalo na český a ruský politický a kultúrny život. V porovnaní s kollárovou dobou však samozrejme všetko prebiehalo inak: slovenskému jazyku a národu už nehrozilo to nebezpečenstvo, že sa podriadi českému alebo inému slovanskému jazyku a kultúre. Paralelne s tým sa aj česká verejná mienka vyrovnala s nezmeniteľnou skutočnosťou samostatného slovenského spisovného jazyka a zaradila ho do vlastného národného boja takým spôsobom, že slovenskému národnému hnutiu poskytla morálnu, materiálnu a politickú pomoc v boji s maďarskou stranou. V českom kultúrnom živote sa

[2] O vývine slovenského spisovného jazyka najobsiahlejšie: Pauliny, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.

[3] O maďarsko-slovenskom vzťahu najnovšie: Gabriel Viktor: 1848-49 legendája a szlovák történetírásban. Kalligram, Pozsony, 1999.

[4] Išlo o Slovenské noviny (1868-1875).

stalo módnym pozorovanie slovenskej ľudovej kultúry a vyzdvihovanie jej autentickosti. Prvým príkladom tohto bola Božena Němcová a jej dielo Slovenské rozprávky a poviedky (1857-1858).[5] Skutočnou senzáciou bolo aj dielo Adolfa Heyduka: Cymbál a husle, názov ktorého prezrádza prijatie slovenskej literatúry a kultúry českou. Predstavitelia martinského slovenského politického a kultúrneho života s podobným záujmom sledovali produkciu českého a ruského kultúrneho života. Ku koncu storočia česká a ruská politická a kultúrna orientácia triumfovala, čo prinieslo ďalekosiahle zmeny paradigiem predovšetkým v tematike slovenskej literatúry a v metódach jej tvorby.[6]

Jedným z najdôležitejších iniciátorov zmien paradigiem na konci toho storočia bol Jozef Škultéty (1853-1948), literárny historik a redaktor, ktorého niekoľko desaťročnú životnú dráhu možno v mnohých momentoch ponímať emblematicky. Škultéty sa narodil v národnostne zmiešanom Gemeri a vyrastal v dvojitej príťažlivosti slovenskej a maďarskej kultúry. V rokoch 1874-1876 absolvoval vysokoškolské štúdiá v Budapešti, kde chodil aj na prednášky z dejín literatúry. Počas budapeštianskeho študijného pobytu prekladal diela mnohých maďarských básnikov a z ich diel zostavil slovensko-maďarskú literárnu antológiu s názvom Výber z maďarskej literatúry, ku ktorej napísal štúdiu o maďarskej literatúre. Hoci jazykové znalosti, vzdelanie a kontakty otvorili Škultétymu cestu k uplatneniu sa i v rámci uhorského štátneho aparátu či maďarskej kultúry, talentovaný literárny historik sa v roku 1879 presťahoval do Turč. sv. Martina a od roku 1881 mal ako redaktor politických Národných novín a literárneho periodika Slovenské pohľady leví podiel na organizovaní slovenskej literatúry. Postupne však Škultéty posúval do popredia už nie maďarskú, ale ruskú a českú kultúrnu a literárnu orientáciu.[7] Bezpochyby jednou z toho vyplývajúcich výhod pre slovenskú literatúru bolo, že na konci storočia v protiklade s prekvitajúcim slovenským a maďarským post- a pseudoromantizmom sa posilnili pozície literárneho realizmu v slovenskej literatúre: umenie Tolstoja a Turgeneva sa takto stalo nasledovaniahodným príkladom v slovenskej literatúre na konci storočia. Predstavitelia slovenského realizmu väčšinou študovali v Prahe, tu vypracovali v rámci kultúrneho spolku Detvan a združení okolo časopisu Hlas (1898-1904) samostatný esteticko-literárny a osvetový program so znakmi Masarykovho filozofického pozitivizmu a národno-politického liberalizmu. Praha sa prostredníctvom hlasistov stala strediskom intelektuálneho života slovenskosti a sprostredkovateľom západoeurópskych myšlienkových prúdov a ruskej literatúry. Súbežne s týmto procesom a akútnosťou uhorských národno-národnostných protikladov (po zrušení troch stredných škôl a inštitúcií slovenského národného života) Budapešť pomaly stratila jedinečný kultúrny význam pre Slovákov – alebo inak povedané: Slováci si vedome „odvykli“ od všímania si uhorského hlavného mesta. Nová škola slovenskej inteligencie zasa, ktorá sa pokúsila o napravenie maďarsko-slovenských politických a kultúrnych vzťahov, sa postupne ocitla v izolácii v slovenskom intelektuálnom živote.[8]

---

[5] O vzťahu Boženy Němcovej k slovenskej kultúre a jazyku pozri: Jan Lehár – Alexandr Štich – Jaroslava Janáčková – Jiří Holý: Česká literatura od počátků k dnešku. Nakladatelství Lidové noviny, II. rozšírené vydanie. Praha 2004, s. 245.

[6] Porovnaj s publikáciou Oskára Čepana: Stimuly realizmus. Tatran, Bratislava, 1984. V tejto práci, ktorá je najpodrobnejším zhrnutím slovenského realizmu, literárny historik predstavuje slovenských spisovateľov spolu s ich ruskými pármi a vzormi.

[7] Porovnaj Andrej Mráz: Jozef Škultéty. In: Z príležitosti jubilea osemdesiatky dr. Jozefa Škultétyho. Kníhtlačiarsky spolok v Turčianskom sv. Martine, 1933, s. 12-13.

[8] Kým realistická spisovateľka Božena Slančíková Timrava publikovala v Slovenských novinách, ktoré vychádzali v Budapešti, o jej novelách turčianskosvätomartinská intelektuálna spoločnosť nevedela. Porovnaj napr. Jozef Škultéty: Timrava šesťdesiatročná. In: Timrava v kritike a spomienkach. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1958, s. 349-361.

Na jednej strane sa pre martinskú slovenskú intelektuálnu elitu stala Budapešť nepriateľskou pevnosťou, na strane druhej skupina promaďarských slovenských intelektuálov sa stala reprezentantom prorežimistického politického konzervativizmu, tých názorov, od ktorých ich protivníci nečakali iné než útok proti národnej, politickej a kultúrnej svojbytnosti Slovákov.

Ďalším významným literárnym vedcom na prelome 19. a 20. storočia bol Jaroslav Vlček, ktorý na rozdiel od Škultétyho už od narodenia vyrastal v kultúrnej príťažlivosti slovenského a českého jazyka. Vlčkov otec prišiel po revolúcii 1848/49 do Uhorska z Čiech, učil na banskobystrickom gymnáziu, potom po páde Bachovho režimu bol so svojou slovenskou manželkou a synom nútený vrátiť sa do Čiech. Po otcovej smrti sa rodina opäť presťahovala do Banskej Bystrice, aby sa po ukončení stredoškolských štúdií Jaroslav Vlček zapísal na pražskú Karlovu univerzitu.

V tom čase martinský Svetozár Hurban Vajanský, najváženejší vodca slovenského národného hnutia, považoval pročesky orientovanú slovenskú inteligenciu študujúcu v Prahe za svojho spojenca, pritom však budapeštianskych, promaďarsky orientovaných intelektuálov, medzi nimi napr. Richalda Osvalda alebo v maďarskej jazykovede uznávaného Samuela Czambela vnímal skôr ako svojich nepriateľov.

Literárno-historické príspevky a knihy Jaroslava Vlčka sa na konci 19. storočia stali predmetom neustálych sporov medzi pražskou, turčianskosvätomartinskou a budapeštianskou slovenskou inteligenciou. Vlček totiž hlavne na začiatku svojej životnej dráhy – uplatňujúc zásadu pozitivistickej literárnej vedy, podľa ktorej národný jazyk je najdôležitejším znakom národnej literatúry – vylúčil zo slovenskej literatúry tých básnikov a spisovateľov, ktorí písali češtinou alebo staročeštinou kralickej Biblie. Budapeštianska slovenská katolícka inteligencia navyše kritizoval Vlčkove názory aj za to, že odsudzoval barok a cirkevnú literatúru. Vlčkovu literárnohistorickú pripravenosť a vedecké kvality však dokladá fakt, že uznal časť kritiky z katolíckej strany a po utíšení hnevu korigoval svoje omyly. Kde sa len dalo vo svojich nových dielach dal priestor mnohým pripomienkam zo strany budapeštianskych a katolíckych kruhov. S menom Jaroslava Vlčka sa spája aj založenie spomínaného študentského spolku Detvan, ktorý združoval slovenských študentov študujúcich v Prahe. Tento kultúrny spolok pôsobil v rokoch 1882-1948 a vyrástlo v ňom viac generácií slovenských spisovateľov a inak zameranej inteligencie. Medzi jeho členov patrili napr. Martin Kukučín, v tvorbe ktorého zaznamenala slovenská literárna história samostatnú pražskú etapu. Jeho beletristické práce evidentne obsahovali pečať zmeny kultúrnej a národnej paradigmy a k tomu niesli aj osvetový rozmer. Ďalším významným realistickým členom študentského spolku bol Jozef Gregor Tajovský, ktorý počas prvej svetovej vojny dezertoval z rakúsko-uhorskej armády na ruskú stranu a bojoval v československých légiách, ktoré pomohli vytvoriť dohodové mocnosti. S realizmom sa však úloha Detvana v národnom živote neskončila: v prvých desaťročiach 19. storočia dvaja poprední modernistickí básnici, Ivan Gall a Ivan Krasko tiež boli členmi spolku a jeho pôsobenie presiahlo až do prvých rokov československej republiky, kedy sa napr. spisovateľ Gejza Vámoš ako poslucháč medicíny zdržiaval v hlavnom meste novej republiky.

Podmienkou dominancie pražského intelektuálneho prostredia samozrejme bol príchod nového obdobia, ktorý sa spája s menom T. G. Masaryka. Pod vplyvom Masarykovho vedeckého a národno-politického pôsobenia v poslednej tretine 19. storočia nahradila prežívajúcu českú postromantickú národnú koncepciu metóda vedeckého pozitivizmu založená na prísnom racionalizme: takto došlo k prevratnej zmene paradigmy nielen vo vedeckom živote, ale aj v oblasti umenia, čo malo veľký vplyv aj na mladú slovenskú inteligenciu v Prahe.

Jan Patočka, český filozof 20. storočia, analyzujúc české dejiny, konštatoval súperenie dvoch podstatne odlišných a protirečivých tendencií. V historicko-filozofickej eseji Čo je Čech?[9] postavil stredoveký katolicizmus do protikladu s husitizmom. Kým pokračovanie mentality stredovekého katolicizmu videl v baroku a potom v existencionalisticko-neokatolíckom literárnom smerovaní, husitizmus podľa neho živil osvietenstvo a racionalisticko-pozitivistické zmýšľanie 19. storočia. Na konci 19. storočia si tá časť slovenskej inteligencie, ktorá sa opätovne dostala pod český myšlienkový vplyv, samozrejme v súlade s myšlienkovým prúdom doby, osvojila Masarykom interpretované dedičstvo husitizmu a osvietenstva.[10]

Na začiatku 20. storočia si získal modernizmus od Vltavy aj slovenskú literatúru: Ivan Gall a Ivan Krasko, dvaja najvýznamnejší básnici modernizmu získali diplomy v Prahe, posielali z nej značnú časť svojich básní do slovenských časopisov, najmä do ženami hojne čítanej Živeny (1910-1949) a Dennice (1898-1914), ako aj do najvýznamnejšieho literárneho periodika československy orientovanej slovenskej inteligencie Prúdy (1909-1914). Časopis Prúdy v duchu liberalistického programového pluralizmu, čo vyjadroval aj jeho názov, poskytoval široký priestor nielen na predstavenie západných prúdov alebo výsledkov prírodovedných výskumov, ale napr. aj na prezentovanie vedeckého a politického pôsobenia Oskára Jásziho. Dá sa povedať Jászi bol jediným maďarským politikom, o ktorom prinášal časopis pozitívne ocenenia a pravidelne informoval o jeho najnovšej tvorbe.

Generácia Ivana Kraska a Ivana Galla bola tou, ktorá posilnená modernými západnými a českými myšlienkovými princípmi ukončila otvorenejšie či menej otvorene spojenectvo s martinskou koncepciou, ktorej národný program bol vtedy už anachronistickým: Ivan Krasko, po tom ako vo viacerých básňach ubezpečoval Hviezdoslava a Vajanského o tom, ako si ich vysoko váži, v básni Kritikovi rozhodne odmietol obvinenie, podľa ktorého jeho básne nie sú reálne. Generácia básnikov modernizmu písala básne na základe duchovného dedičstva konca 19. storočia, ktoré ďalej rozvíjala podľa princípov estetizmu a v protiklade ku životným pocitom dekadencie a subjektivity programovo uprednostnila národne podfarbené básne, resp. aj v oblasti národných problémov rozmýšľala v úplne novej sústave paradigiem.[11] Z významných básní Ivana Galla nie je predmetom ani v jednej národná otázka, Ivan Krasko zasa namiesto „národnej starostlivosti“ básnikov predošlej doby (romantizmus, realizmus) sršal hnevom starozákonných prorokov, formou preklínajúceho žalmu bičoval svoj národ kvôli nečinnosti a lenivosti (Jehovah).[12]

Slovenskému modernizmu sa otvorili okná do sveta väčšinou prostredníctvom českej poézie, za svoje považoval celé európske kultúrne dedičstvo, ba v slovenskej poézii, konkrétne u I. Galla sa prvýkrát objavila exotika kultúr ďalekého východu – japonská Žaponéria.[13] Zdá sa, že poézia modernistov pretrhla niekoľko storočí poprepletanú niť slovenskej a maďarskej literatúry. Zatiaľ čo príslušníka staršej generácie Pavla Országha Hviezdoslava v roku 1912 zvolili za dopisovacieho člena Kisfaludyho Spoločnosti (Kisfaludy Társaság) za slovenské preklady básní Aranya, Petőfiho a Madácha, tak Ivan Krasko doslova utekal pred maďarským kultúrnym tlakom: rodičia ho zapísali do sedmohradského nemeckého a potom rumunského gymnázia, len aby obišiel maďarskú strednú školu. Vďaka znalostiam rumunčiny sa stal jedným z prvých stredoeurópskych preklada-

[9] Pozri: Jan Patočka: Mi a cseh? Kalligram, 1996, Pozsony, s. 154-225.
[10] K téme pozri Berkes Tamás: A cseh eszmetörténet antinómiái. Balassi Kiadó, Budapest, 2003, s. 265-305.
[11] Pozri: Gáfrik, Michal: Poézia slovenskej moderny. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1965.
[12] Ivan Krasko: Dielo. Tatran, Bratislava 1980, s. 97.
[13] Ivan Gall: Odkaz. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1956, s. 14.

teľov básní Mihaia Eminesca.[14]

Sľubný rozvoj slovenského modernizmu sa v napätej atmosfére po príchode prvej svetovej vojny zastavil, po nej už nebolo možné pokračovať v modernizme tam a tak, kde a ako bol prerušený. Nie je teda náhodné, že už viackrát spomenutí dvaja predstavitelia sa odmlčali ešte pred svetovou vojnou: Ivan Krasko od vydania zbierky Verše v roku 1912 nevytvoril už nič významnejšie a počas prvej Československej republiky sa stal predstaviteľom agrárnej strany a poslancom. Ivan Gall taktiež vstúpil do služieb novej republiky a pôsobil ako ministerský úradník.

Slovenská spoločnosť v ČSR prvýkrát v novodobých dejinách pôsobila vážnou asimilačnou príťažlivosťou na národnostné a náboženské menšiny žijúce na Slovensku, vrátane židovskej. Na židovstvo, na ktoré sa v predošlom období slovenská inteligencia právom pozerala krivým okom, keďže v židovských asimilačných aktivitách oprávnene videla stelesnenie nebezpečenstva vlastnej národnej existencie. Gejza Vámoš, ktorý sa narodil v roku 1901 v Dévabánye, patril medzi prvých predstaviteľov asimilovaných slovenských židov v ČSR. Vámoš po gymnaziálnych štúdiách v Nitre študoval medicínu v Prahe, kde sa podobne ako jeho predchodcovia – spisovatelia ako člen študentského spolku Detvan oboznamoval s českou vedou a kultúrou v hraniciach národnoštátneho bytia. Dostal sa však aj k tomu segmentu európskej kultúry, ktorého najdôležitejšie charakteristické črty (sekularizmus, so scientizmom kombinovaný ateizmus, cynizmus a sexuálna sloboda) oprávnene vyvolali po uverejnení jeho prvej zbierky poviedok neľúbosť slovenskej kritiky.[15] Zbierku s názvom Editino očko vydalo v roku 1925 ako prvé dielo série pražského vydavateľstva Mazáč, ktorá predstavovala mladých slovenských autorov. Výrazná časť slovenskej inteligencie v Československej republike si v druhej polovici 20-tych rokov uvedomila, že česká hospodárska a kultúrna expanzia prekáža slovenským národným úsiliam a časť slovenských spisovateľov a inteligencie reagovala na kultúrne podnety z Prahy nepriateľsky. Vámošovi adresovaná kritika upozorňovala na nedostatočnú znalosť slovenského jazyka (autor je žid a nakazený českým jazykom), ale sformulovala i svoje výhrady voči pražskému „citoyen“ relativizmu, kozmopolitizmu, ateizmu, freudizmu. Od polovice 20-tych rokov bolo čoraz jasnejšie, že slovenská spoločnosť a významná časť slovenskej inteligencie sa protikladne stavala k oficiálnej ideológii Československej republiky a oporu v tom hľadala predovšetkým v slovenských ľudových tradíciách a v katolicizme.

Nebol to prípad Gejzu Vámoša, ktorý v znamení odtrhnutia sa od tradície a ortodoxie napísal inšpiratívny autobiografický „Bildungsroman“ Odlomená haluz. Tento román sa svojim ideologicko-propagandistickým charakterom zameral na židovskú ortodoxiu a s netajenou hrdosťou zobrazuje príbeh najmladšieho syna jednej židovskej rodiny, ktorý sa spočiatku spontánne, neskôr však čoraz viac vedome vzbúril voči svojej rodine a užšiemu spoločenstvu. Vo Vámošovej interpretácii v období osvietenej vedeckosti a individualizmu 20. storočia v takom štáte, akým bola nová republika, vyznel spôsob života ortodoxného židovstva anachronicky a neudržateľne.

Vámošove postoje však boli skôr iba zaujímavou farebnou škvrnou slovenskej literatúry a len v tom typické, že podobne ako on väčšina významných slovenských spisovateľov a básnikov sa pripojila k Prahe a prostredníctvom Prahy k dobovým európskym literárnym prúdom: paleta slovenskej literatúry, v neposlednom rade pod českým vplyvom, sa čoraz viac spestrovala v desaťročiach po svetovej vojne. V 20-tych rokoch sa

[14] Preklad štyroch básní Mihaia Eminesca: Ivan Krasko: c. d., s. 176-179.

[15] Kročanová, Dagmar: Gejza Vámoš, in: Gajza Vámoš -- burič? Slovenské národné múzeum Múzum židovskej kultúry, Edícia Judaica Slovaca, Bratislava, 1997, 6.

rozvinulo avantgardné hnutie, vznikli tiež prvé katolícke literárne noviny, fóra neokatolíckej literatúry. Objavili sa autori, ktorých próza nesie známky secesie (Jozef Tido Gašpar, Ján Hrušovský), ktorí osvojili si expresionistické názory na svet (Jozef Cíger Hronský) a ktorí upozornili na seba básňami so sociálnym námetom (Ján Poničan, Laco Novomeský) a iní.

V neposlednom rade v slovenskej literatúre začala 70-ročná etapa, ktorá očarená českou politikou, kultúrou a literatúrou ale takisto aj v protiklade k českej politike, kultúre a literatúre sa snažila zabezpečiť si autonómiu a nezávislosť – a to v neposlednom rade pomocou martinského a budapeštianskeho duchovného dedičstva.

Summary

Paradigm shifts in aesthetics and policy regarding the nation in 19th-century Slovak literature. Budapest – Turčiansky sv. Martin – Prague

The first significant paradigm shift in policy concerning the Slovak nation in the 19th century is linked to Ján Kollár's theory of Slavonic mutuality. This shift questioned the *hungarus* self-image of the Slavic peoples living in Hungary. The second step towards national sovereignty was taken by the creators of the new Slovak literary language (1843) and by the Štúr generation that demanded Slovak national independence. In the atmosphere created by the Compromise of 1867 between Austria and Hungary, Slovak national endeavours, too, assumed a more moderate form in the strategy of the Pest-based New School that aimed at peaceful co-existence within Hungary. However, those who followed the ideology of national radicalism attempted to concentrate the intellectual and political powers of the nation in Turčiansky sv. Martin (Hungarian: Turócszentmárton) as opposed to Pest (later Budapest). The Turčiansky sv. Martin centre systematically turned towards Czech and Russian cultural and political life. By the end of the 19th century, the Czech and Russian orientation had triumphed. This led to a far-reaching paradigm shift in Slovak literature: the positions of Realism strengthened. In parallel with this, as antagonisms between nationalities in Hungary become acute Budapest lost its importance in the eyes of the Slovaks. Followers of Slovak Realism studied mainly in Prague, and it was there – in the Detvan cultural association for students and around the journal *Hlas* ('Voice', 1898–1904) – that they worked out their literary and cultural programme, which exhibited the influence of Masaryk's Positivist philosophy and that of national and political liberalism. It was the generation of Ivan Krasko and Ivan Gall that broke – in the spirit of modern Western and Czech thinking – with the Turčiansky sv. Martin group and its anachronistic national programme. With the birth of the Czechoslovak Republic (1918) there began Slovak literature's approximately seventy-year struggle (which was no less intense than the one before) when it attempted (under the influence of Czech politics, culture and literature but at the same time distinct entity) to ensure its autonomy and independence, not least with the help of the intellectual legacy of Turčiansky sv. Martin and Budapest.